

LA POLÍTICA DE BILINGÜISME DE L'ADMINISTRACIÓ DE JUSTÍCIA CANADENCA I LES SEVES IMPLICACIONS PER A LA NORMALITZACIÓ DEL FRANCÈS AL QUEBEC¹

Juan Jiménez Salcedo*

Resum

L'article exposa la política de bilingüisme del Canadà pel que fa a les llengües de treball de l'Administració de justícia, als drets d'accés a la justícia en la llengua oficial pròpia i com aquesta política s'ha de posar en relació amb la política de normalització del francès que practiquen des de fa dècades les autoritats quebequeses. S'analitzen en primer lloc els dispositius legislatius que han permès el reconeixement d'un seguit de drets lingüístics a les comunitats de llengua oficial en situació minoritària (anglòfons al Quebec i francòfons fora d'aquesta província) i com la jurisprudència, principalment la de la Cort Suprema del Canadà, ha anat modificant el reconeixement d'aquests drets de manera evolutiva, considerant primer que el dret a fer servir una llengua oficial o l'altra als tribunals derivava d'un compromís polític però no es reconeixia com un veritable dret lingüístic, fins a la sentència *Beaulac*, on es donava una interpretació àmplia i generosa d'aquests drets i es considerava l'absoluta obligatorietat per a l'Administració de fer servir les millors condicions per llur desenvolupament. Per altra banda, aquest context legislatiu i jurisprudencial s'ha de posar en relació amb la política de normalització lingüística del francès a l'Administració quebequesa, la qual deu, però, reconèixer els drets dels anglòfons a una justícia en llur llengua a una província on el francès està declarat com a única llengua oficial.

THE POLICY OF BILINGUALISM IN THE CANADIAN JUSTICE SYSTEM AND ITS IMPLICATIONS FOR THE STANDARDIZATION OF FRENCH IN QUEBEC

Abstract

This article analyzes the policy of bilingualism in Canada as regards the working languages of the justice system and the right of access to the justice system in an official autochthonous language. It then examines how this policy relates to the policy of standardization of the French language that the Quebec authorities have practiced for decades. The article starts by analyzing the legislative mechanisms that have made it possible to recognize a series of language rights for minority communities speaking an official language (the Anglophones in Quebec and the Francophones outside of Quebec). It then examines how the case law, emanating principally from the Canadian Supreme Court, has gradually modified the recognition of these rights. Initially, case law held that the right to use one official language or another in the courts stemmed from a political compromise, without it being recognized as an authentic language right. With the Beaulac ruling, these rights were given a wide-ranging, liberal interpretation, and it was considered an obligation of the State to provide the most favorable conditions for their development. On the other hand, this state of affairs with respect to legislation and case law should be viewed in the context of the Government of Quebec's policy for the standardization of French, which, in a province where French has been declared the only official language, must nonetheless recognize the rights of the Anglophones to access the justice system in their own language.

¹ Aquest article presenta els resultats de recerca d'una estada a la ciutat de Mont-real finançada pel Consell Internacional d'Estudis Canadencs (*Conseil international d'études canadiennes / International Council for Canadian Studies*) del Ministeri d'Affers Estrangers i Comerç Internacional del Govern del Canadà (*Ministère des Affaires étrangères et du commerce international du Canada / Foreign Affairs and International Trade Canada*), mitjançant el programa "Comprendre le Canada / Understanding Canada", subprograma "Bourse de recherche en études canadiennes / Faculty Research Program".

* Juan Jiménez Salcedo, professor al Departament de Traducció i Filologia, Universitat Pablo de Olavide, de Sevilla, carretera de Utrera, km 1, 41013 Sevilla, tel. 954.977.338, jimsal@upo.es
Article rebut el 05.04.2012. Avaluació cega: 07.06.2012. Data d'acceptació de la versió final: 01.07.2012.

Citació recomanada: JIMÉNEZ SALCEDO, Juan. «La política de bilingüisme de l'Administració de justícia canadenca i les seves implicacions per a la normalització del francès al Quebec», *Revista de Llengua i Dret*, núm. 58, 2012, p. 74-91.

Sumari

- 1 Introducció
- 2 El context constitucional canadenc i l'ús de les llengües oficials a l'Administració de justícia
- 3 El Codi Penal canadenc i el reconeixement dels tribunals institucionalment bilingües
- 4 L'articulació dels drets lingüístics dins de la jurisprudència canadenca
- 5 Normativa d'ús de les llengües als tribunals quebequesos
- 6 Accions de l'Administració per reconèixer els drets lingüístics dels anglòfons al Quebec
- 7 Coneixements lingüístics dels agents de l'àmbit judicial al Quebec
- 8 Conclusió: drets lingüístics i normalització

Bibliografia:

- 1 Lleis
- 2 Reglaments
- 3 Directives
- 4 Documentació oficial sobre el funcionament de l'Administració
- 5 Jurisprudència
- 6 Referències científiques i doctrinals
- 7 Informes

1 Introducció

L'ús d'una llengua o una altra per un justiciable és una qüestió de dret lingüístic, però també de garanties processals. Al Canadà, país federal oficialment bilingüe, sempre s'ha assegurat que qualsevol persona que vulgui fer servir alguna de les dues llengües oficials de la Federació —el francès o l'anglès— pugui fer-ho, però la gestió d'aquest dret ha evolucionat durant les darreres dècades. D'altra banda, el Quebec, província de majoria francòfona, amb el seu propi sistema de dret civil i amb uns objectius fixats de normalització del francès a l'Administració, llengua a més declarada com a única oficial de la província, ha hagut d'adaptar la seva legislació i usos al reconeixement de drets als anglòfons operat per les autoritats canadenques, reconeixement, d'altra banda, paral·lel al dels drets dels francòfons de fora del Quebec, el qual potser ha estat el veritable motor dels importants canvis jurisprudencials dels darrers anys.

En aquest article presentaré, doncs, el marc legal i jurisprudencial de la protecció dels drets lingüístics de les comunitats de llengua oficial al Canadà, intentant demostrar que, pel que fa al Quebec, la protecció federal de les dues comunitats lingüístiques ha permès que les llengües oficials cohabitin, respectant els drets lingüístics dels anglòfons, sense renunciar a l'objectiu de normalització del francès establert pels poders públics quebequesos. L'article està dividit en seccions: en la primera s'analitza el marc constitucional canadenc relatiu a l'ús de les llengües a l'Administració de justícia, seguit del reconeixement concret que hom en fa al Codi Penal de la Federació. La jurisprudència canadenca serà després analitzada a la llum del paper atorgat als drets lingüístics per les diferents sentències, principalment

les de la Cort Suprema (CS),² subratllant l'evolució jurisprudencial des de la interpretació restrictiva dels preceptes constitucionals fins a la interpretació generosa de la sentència *Beaulac*. S'analitzarà concretament la normativa quebequesa en matèria de llengua dels tribunals, intentant-hi detectar l'encaix que les autoritats quebequeses han hagut d'operar entre els objectius de normalització del francès com a llengua administrativa i el reconeixement de drets lingüístics a nivell federal.

2 El context constitucional canadenc i l'ús de les llengües oficials a l'Administració de justícia

El Canadà és un país oficialment bilingüe i el dret a fer servir qualsevol de les dues llengües oficials als tribunals està fixat per un dispositiu legislatiu relativament ampli dins del bloc de constitucionalitat. Aquest bloc està constituït principalment per tres lleis constitucionals – la de 1867 (*LC67*),³ la de 1870 de Manitoba (*LC70*)⁴ i la de 1982 (*LC82*),⁵ – i una carta de drets fonamentals, la Carta Canadenca de Drets i Llibertats (*CCDL*), inserida dins de la *LC82*. Ultra això, el Canadà disposa d'una Llei federal de llengües oficials⁶ (*LLO*) que estableix al seu paràgraf 41(1) l'obligació del Govern d'afavorir el desenvolupament de les anomenades comunitats lingüístiques de llengua oficial, altrament dit l'anglòfona i la francòfona. D'altra banda, aquesta llei estableix una sèrie de disposicions en matèria d'accés a la justícia en totes dues llengües oficials. Així, segons l'article 14, es pot fer servir el francès o l'anglès en qualsevol moment del procés; el 15(1) estableix el dret a declarar davant un jutge en la llengua oficial de la seva elecció, l'obligació per al tribunal de proveir serveis d'interpretació per a les parts que no entenguin la llengua oficial del testimoni (15(2)) i la facultat per aquest mateix tribunal d'emprar aquests serveis per al públic present a l'audiència (15(3)). L'article 16 fixa l'obligació per als tribunals federals,⁷ excepte la CS,⁸ d'assegurar-se que els judicis estan presidits per un jutge capaç de comprendre el francès sense la intermediació d'un intèrpret, mentre que l'article 18 estableix que les autoritats federals citades en un procediment civil per un particular hauran d'ésser representades per un advocat que parli la llengua del particular que hagi fet la denúncia; per últim, el 20(1) obliga a la publicació bilingüe de totes les sentències que emanin de jurisdiccions federals⁹ si les audiències han estat bilingües (20(1) b)) o el litigi en qüestió presenta un interès particular per a la ciutadania (20(1) a)).

Pel que fa a les lleis constitucionals, els preceptes de dret lingüístic que s'hi enuncien no es contradueixen entre ells i, de fet, continuen aplicant-se en llur literalitat, fins i tot després de l'adopció de l'*LC82*, i això en virtut del contingut de l'article 21 d'aquesta mateixa llei, el qual indica que les disposicions en matèria de drets lingüístics enunciat a l'*LC82* no poden ser interpretades de manera contradictòria amb els

² La CS del Canadà existeix en virtut de l'article 101 de la Llei constitucional de 1867, la qual preveia la creació d'un tribunal general d'apel·lació per al Canadà, superior als tribunals d'apel·lació provincials. La CS esdevingué el tribunal d'última instància de la Federació després de l'abolició, el 1949, de la possibilitat de recurs davant el Comitè judicial del Consell privat de Londres. Pel que fa al seu funcionament, la Cort està composta de nou jutges nomenats pel Govern Federal. El recurs davant la CS ha d'ésser atorgat per un col·legi de tres jutges de la mateixa cort i principalment per causes relacionades amb el dret penal, el dret constitucional o els drets fonamentals. La CS disposa també de la capacitat d'emetre dictàmens, els anomenats *renvois*, a petició del Govern Federal i generalment sobre qüestions constitucionals. Tot i no tractar-se de sentències, aquests dictàmens s'incorporen directament a la jurisprudència de la Cort. Pelletier, Réjean; Tremblay, Manon, *Le parlementarisme canadien*, Quebec, Les Presses de l'Université Laval, 2009, p. 460-461, p. 466-469.

³ *Loi constitutionnelle de 1867* (R-U), 30 & 31 Vict, c 3.

⁴ *Loi de 1870 sur le Manitoba*, 33 Victoria, ch. 3. L'abast de l'article 23 d'aquesta llei, relatiu a l'ús de les llengües oficials a la província, fou precisat el 1985 per un dictamen de la CS del Canadà (*Renvoi: Droits linguistiques au Manitoba*, [1985] 1 RCS 721).

⁵ *Loi constitutionnelle de 1982*, annexe B de la Loi de 1982 sur le Canada (R-U), 1982, c 11.

⁶ *Loi sur les langues officielles*, LRC (1985), ch. 31.

⁷ Els tribunals federals són aquells que han estat instituïts pel Govern Federal, altrament dit el Tribunal Federal, el Tribunal Federal d'Apel·lació, el Tribunal Canadenc de l'Impost i la CS. Els tres primers tenen competència per jutjar determinades causes de dret federal. Quant a la CS, vegeu la nota 2.

⁸ Els jutges de la CS estan exempts de les obligacions lingüístiques que l'*LLO* estableix per a la resta de jutges federals. El bilingüisme, si més no passiu, dels jutges de la jurisdicció suprema de la Federació és ja una vella reivindicació de diferents sectors francòfons de l'àmbit judicial, principalment dels col·legis d'advocats que exerceixen en francès.

⁹ Altrament dit els tribunals federals.

preceptes constitucionals anteriors,¹⁰ subratllant així la voluntat de continuïtat dels grans principis del dret lingüístic canadenc,¹¹ com ara el principi expressat a l'article 133 de l'*LC67*, el qual assegura la llibertat total d'ús d'una o de l'altra llengua tant als tribunals establerts pel Govern federal¹² com als tribunals que depenguin del Govern del Quebec.¹³ El contingut d'aquest precepte fou precisat a la sentència *Québec P.G. c. Blaikie et autres*,¹⁴ sentència que anul·lava, basant-se en l'article 133 de l'*LC67*, els articles 7 a 13 (capítol 3) de la Carta de la Llengua Francesa (*CLF*).¹⁵ Aquests articles determinaven que al Quebec les lleis redactades en francès eren les úniques de referència, només eren oficials les sentències redactades en francès i hom considerava aquesta llengua pràcticament com l'única del sistema judicial, limitant l'ús de l'anglès als casos en què totes les parts estiguessin d'acord. La sentència *Blaikie*, que reprèn els principis enunciats pel jutge Deschênes¹⁶ del Tribunal Superior del Quebec (TSQ), estableix que els principis fixats al capítol 3 representaven una modificació de l'article 133 de l'*LC67* i que les províncies no tenien pas potestat per esmenar les garanties constitucionals establertes per una llei derivada del compromís federal entre totes les províncies. Una sola província no podia, doncs, decidir altrament sobre un precepte constitucional de manera unilateral, atès que al Canadà la llengua no és definida com a matèria competencial en cap text constitucional. D'haver estat considerada com a matèria competencial, el legislador l'hauria inclosa dins del catàleg de matèries enunciat als articles 91 a 95 de l'*LC67*, on hom fa precisament la repartició entre aquelles que són competència exclusiva del nivell federal i les que corresponen a les províncies. Aquesta sentència representà per cert la primera esmena a la *CLF*, la primera d'una llarguíssima llista que encara avui no ha acabat.¹⁷

La llibertat d'elecció lingüística també s'aplica a la província de Manitoba en virtut de l'article 23 de l'*LC70*. D'altra banda, la *CCDL* dedica una secció sencera a les llengües oficials del Canadà (articles 16 a 22). Concretament, el paràgraf 16(1) oficialitza la igualtat d'ambdues llengües, mentre que el 19(1) consagra la llibertat d'ús d'una o l'altra llengua per part de qualsevol persona que hagi de comparèixer davant un tribunal establert pel Parlament federal. Pel que fa als tribunals del Quebec, aquests estan sotmesos a la mateixa obligació en virtut de l'article 133 de l'*LC67*. Aquests preceptes foren delimitats a *Jones c. P.G. Nouveau-Brunswick*,¹⁸ on hom consagrà l'aplicació de l'article 92(14) de l'*LC67* relatiu a la competència per decidir si s'aplica una legislació lingüística provincial o la legislació lingüística federal segons que la causa depengui d'una instància judicial provincial o federal. Així per exemple, el Tribunal del Quebec (TQ) és un tribunal provincial i els seus jutges són nomenats pel Govern del Quebec,¹⁹ mentre que els jutges del Tribunal d'Apel·lació (TA) i el TSQ són nomenats pel Parlament del Canadà, tot i que es tracti també de tribunals provincials. Al Quebec, les causes de dret civil es jutgen d'acord amb el dret propi

¹⁰ El legislador constitucional canadenc es refereix ben evidentment als articles 133 de l'*LC67*, al 23 de l'*LC70* i a la jurisprudència interpretativa emesa per la CS sobre aquests articles.

¹¹ Pelletier, Benoît, "Les pouvoirs de légiférer en matière de langue après la Loi constitutionnelle de 1982", *Les Cahiers de droit*, 25, 1, Quebec, 1984, p. 227-297, p. 233-234.

¹² Els anomenats tribunals federals, esmentats més amunt.

¹³ Les províncies tenen capacitat per instituir tribunals i en nomenar els jutges. Aquests tribunals provincials són tots els de primera instància que coneixen de tot tipus de causes, tant de les que tenen a veure amb el dret provincial (dret privat) com de les causes de dret federal (dret públic). Així doncs, els tribunals provincials tenen capacitat per aplicar el dret federal, comú a tota la Federació, tot i haver estat instituïts pel Govern Provincial i estar compostos per jutges nomenats per aquest mateix govern. Aquesta dimensió mixta de l'organització judicial canadenc la distingeix del sistema estatunidenc, en el qual només els tribunals federals poden conèixer de causes de dret federal.

¹⁴ *Québec (P.G.) c. Blaikie et autres* [1979] 2 R.C.S. 1016.

¹⁵ *Charte de la langue française*, L.R.Q., c. C-11.

¹⁶ *Québec (P.G.) c. Blaikie et autres*, [1978] C.S.Q. 37, confirmada després pel Tribunal d'Apel·lació del Quebec a *Québec (P.G.) c. Blaikie et autres*, [1978] CAQ 351 i finalment recorreguda davant la CS, la qual confirmà la primera sentència de Deschênes esmentada més amunt.

¹⁷ Per exemple, una sentència recent (*Nguyen c. Québec*, [2009] 3 R.C.S. 208) anul·la els preceptes de la Llei 104 del Quebec (*Loi modifiant la Charte de la langue française* (Projet de loi 104), LQ, 2002, c. 28), relatiu a la prohibició d'inscriure's a una escola privada anglòfona per poder accedir després a una secció pública anglòfona. Aquesta sentència, basada en l'article 23 de la *CCDL* (que estableix l'anomenada "clàusula Canadà"), posa en perill una part important del dispositiu previst per la Llei 104 per a derivar els al·lòfons vers l'escola francòfona i replanteja el sistema escolar proposat per la *CLF* més de 30 anys després de la seva aprovació per l'Assemblea Nacional del Quebec.

¹⁸ *Jones c. Nouveau-Brunswick (P.G.)*, [1975] 2 R.C.S. 182.

¹⁹ En virtut de les disposicions sobre la Llei dels tribunals judicials, que estableix al seu article 1 quins són els tribunals de la província en matèria civil i penal (*Loi sur les tribunaux judiciaires*, LRQ, chapitre T-16). El Govern del Quebec també nomena els jutges dels tribunals municipals, encarregats de conèixer de litigis civils de menys de 30.000 dòlars canadencs. *Loi sur les cours municipales*, LRQ c. C-72.01.

del Quebec, mentre que les causes de dret públic (penal i administratiu) es jutgen segons la *common law* canadenc, ²⁰ la qual cosa no vol dir que, per exemple en matèria penal, la legislació de la qual és exclusivament d'àmbit federal, no es pugui aplicar la legislació lingüística del Quebec, ja que els tribunals establerts per l'autoritat provincial poden conèixer també de causes penals. ²¹ Aquest principi fou precisament fixat per la sentència *Jones* citada més amunt, la qual descartava la interpretació que s'havia fet a *R. c. Murphy* ²² sobre la capacitat de les províncies a aplicar llurs legislacions lingüístiques a causes dependents de la legislació federal, com ara totes les causes penals, sempre que aquests principis lingüístics provincials no contradiguessin l'article 133 de l'*LC67* o l'article 23 de l'*LC70*.

La *CCDL* aplica els principis d'igualtat lingüística a la província del Nou Brunswick, única província oficialment bilingüe de la Federació, el bilingüisme de la qual està assegurat constitucionalment pels articles 16(2), 16.1(1), 16.1(2), 17(2), 18(2), 19(2) i 20(2). El 19(2) fa referència explícita a la llengua dels tribunals, precepte interpretat per la doctrina ²³ a la llum de la sentència *Blaikie* com la consagració del dret a triar una de les dues llengües oficials com a llengua exclusiva i s'aplica tant als procediments orals com als escrits presentats per les parts. Cal subratllar com el legislador constitucional calcà senzillament el 19(2) del 19 (1), aplicant els principis de bilingüisme federal al cas concret de la província del Nou Brunswick. Al meu parer, aquest blindatge del bilingüisme es dugué a terme per evitar una secessió interna dins de la mateixa província entre francòfons i anglòfons. En aquest sentit, no cal oblidar que el primer referèndum sobre la independència del Quebec se celebrà el 1980, només dos anys abans de l'adopció, per part del Govern liberal de Pierre Trudeau, de l'anomenada "repatriació" a Ottawa de la Constitució mitjançant l'*LC82*, primer text constitucional no britànic del Canadà.

Ultra aquestes disposicions, l'article 3 de l'Annex A i l'article 57 de l'Annex B de l'*LC82* preveuen l'equivalència d'ambdues versions, francesa i anglesa, de les lleis; l'article 55 de la *CCDL* obliga el ministre de Justícia a redactar la versió francesa d'alguns textos constitucionals i l'article 56 preveu que les versions francesa i anglesa dels textos constitucionals tinguin la mateixa força de llei. ²⁴ A desgrat de tot aquest arsenal jurídic, la *CCDL* no inclou la discriminació lingüística quan enumera les discriminacions inacceptables en termes de drets humans que formula al seu paràgraf 15(1). ²⁵

3 El Codi Penal canadenc i el reconeixement dels tribunals institucionalment bilingües

Pel que fa al Codi Penal ²⁶ (*CP*), el seu paràgraf 530(1) preveu que l'acusat, quan la seva llengua sigui una de les llengües oficials del Canadà, pugui sol·licitar que el judici, davant un jutge de pau, un jutge del tribunal provincial corresponent, un jutge sol o un jurat, es desenvolupi en la seva llengua oficial o, si les circumstàncies així ho demanen, en ambdues llengües. Els terminis dels què disposa l'acusat per trametre aquesta sol·licitud s'estableixen als apartats a), b) i c) del 530(1) i poden variar segons la naturalesa del procediment engegat. Per altra banda, el paràgraf 530(3) determina l'obligació del jutge d'informar l'acusat del dret que l'assisteix a sol·licitar un manament perquè hom faci servir durant el judici la llengua oficial de la seva elecció. En realitat, aquesta obligació només s'imposa al jutge quan l'acusat no està representat per un advocat. El paràgraf 530(4) es refereix als procediments a seguir quan l'acusat ha fet la petició de manament de judici en la seva llengua oficial fora dels terminis establerts i el 530(5) precisa que el manament pot ésser modificat per tal que el judici se celebri en les dues llengües oficials. L'article 530.1 és molt important car estableix els drets específics que poden ésser exercits quan s'ha atorgat un manament

²⁰ Jiménez Salcedo, Juan, "Bijuridismo, bilingüismo y terminología jurídica en francés: el caso canadiense", *Anales de Filología Francesa*, 18, Múrcia, 2010, p. 301-316, p. 305.

²¹ Per exemple, el TQ coneix de les causes penals en primera instància; això vol dir que d'una banda aplica el dret penal, que és federal, i de l'altra que administrativament depèn del Govern del Quebec i aplica la seva legislació lingüística. Aquesta aplicació de la legislació lingüística pròpia s'ha de fer, però, dins dels límits establerts per l'*LC67* i l'*LC82* i pel Codi Penal.

²² *R. c. Murphy* (1968), 69 DLR (2d) 530 (C.A.N.-B.).

²³ Pelletier, Benoît, "Les pouvoirs de légiférer...", *op. cit.*, p. 274-275.

²⁴ *Ibid.*, p. 229.

²⁵ Campbell, Gordon Scott, "Language, Equality and the Charter: Collective Versus Individual Rights in Canada and Beyond", *National Journal of Constitutional Law*, 4, Toronto, 1993-1994, p. 29-73, p. 30.

²⁶ *Code criminel* (L.R.C. (1985), ch. C-46.

en virtut de l'article 530. Així, l'acusat i el seu advocat poden fer servir qualsevol de les dues llengües oficials durant tot el procediment (530.1 a) i c)) i en tots els escrits presentats davant l'autoritat judicial (530.1 b)). Per altra banda, el jutge que presideix el judici oral i el representant de la Corona²⁷ hauran de parlar la llengua de l'acusat²⁸ (530.1 d) i e)), tota la instrucció i les actes del judici oral hauran d'estar disponibles en la llengua oficial de l'acusat (530.1 g)) i la sentència sencera, no sols la decisió, ha d'estar disponible també en aquesta llengua (530.1 h)). El paràgraf 849(3) fixa el caràcter bilingüe dels formularis emprats en l'àmbit penal, com ara els requeriments. Ultra això, a l'article 530.1 f) s'estableix el dret de l'acusat a tenir accés a serveis d'interpretació si no parla cap de les dues llengües oficials, dret consagrat per l'article 14 de la *CCDL*.²⁹

En dues sentències de principis dels anys 90, el TSQ féu una interpretació contradictòria dels preceptes relatius a la llengua emprada durant el judici, sobretot per part del fiscal, ja que es podia presumir oposició entre les disposicions del *CP* i l'article 133 de l'*LC67*. D'una banda, a *R. c. Cross*³⁰ hom considerà que els principis lingüístics de l'article 530.1 (e) no eren aplicables als tribunals del Quebec, mentre que a *R. c. Montour*³¹ hom afirmava llur plena constitucionalitat. Aquesta divergència fou resolta a una sentència posterior, *Cross c. Teasdale*,³² del TSQ, el jutge de la qual resolgué que no existia cap tipus de contradicció entre l'*LC67* i el *CP*, ja que, un cop que s'ha concedit a l'acusat un manament de judici en la seva llengua oficial (en aquest cas l'anglès, car es tractava d'un judici a un tribunal quebequès) era responsabilitat de la Corona proporcionar un fiscal capaç de comprendre i d'expressar-se en anglès i que acceptés de fer-ho, la qual cosa preservaria l'equilibri entre els drets lingüístics del fiscal, assegurats pel precepte constitucional, i el dret a un procediment judicial en la seva llengua oficial que té l'acusat en virtut de les disposicions del *CP*.

4 L'articulació dels drets lingüístics dins de la jurisprudència canadenc

Cal fer una distinció entre el dret a fer servir una de les dues llengües oficials del Canadà i el dret a intèrpret. El primer és un dret de protecció de la identitat dels dos grups lingüístics majoritaris de la Federació, anglòfons i francòfons, i es considera un dret lingüístic, mentre que el segon està més aviat relacionat amb les garanties processals i el dret a un judici just. El primer forma part del conjunt de drets lingüístics del corpus legal canadenc, mentre que el segon pertany a l'àmbit del dret natural. Gruben³³ considera que el fet de poder fer servir la seva llengua oficial en comptes d'haver de recórrer a un intèrpret és un dels principis bàsics i fonamentals de la protecció de les minories lingüístiques al Canadà, juntament amb les disposicions constitucionals, el reconeixement individual dels drets lingüístics³⁴ i la promoció del francès com a eina de comunicació en l'àmbit judicial fora del Quebec. Les sentències de la CS anteriors a *Beaulac*, de la qual parlaré més endavant, subratllen la diferència entre els drets lingüístics de les dues comunitats canadencs i el dret a un procés judicial just, inscrit en el principi de *common law* del dret públic canadenc³⁵.

²⁷ La fiscalia.

²⁸ No així l'acusació particular, que no està sotmesa a aquesta obligació.

²⁹ Soublière, Renée, "Les droits linguistiques en matière criminelle : où en sommes-nous depuis l'arrêt Beaulac ? Ou la fin de l'ère d'un tourment juridique éphémère", in Braën, André; Foucher, Pierre; Le Bouthillier, Yves, *Languages, Constitutionalism and Minorities – Langues, constitutionnalisme et minorités*, Markhan (On.), LexisNexis, 2006, p. 393-432, p. 395-396.

³⁰ *R. c. Cross*, [1993] 76 C.C.C. (3d) 445.

³¹ *R. c. Montour*, [1991] R.J.Q. 1470.

³² *Cross c. Teasdale*, [1998] R.J.Q. 2587.

³³ Gruben, Vanessa, "A Comparative Examination of Official Languages in the Judicial System: Foundational Principles", in Braën, André; Foucher, Pierre; Le Bouthillier, Yves, *Languages, Constitutionalism and Minorities – Langues, constitutionnalisme et minorités*, Markhan (On.), LexisNexis, 2006, p. 373-391, p. 374, p. 380.

³⁴ A *Blaikie* veiem com el reconeixement del dret a fer servir una o altra llengua davant els tribunals com a dret individual s'imposà a la voluntat de normalització lingüística del Govern del Quebec, el qual, en virtut de l'article 133 de l'*LC67*, no podia fixar el francès com a única llengua dels tribunals de la província. Pel que fa al caràcter individual dels drets lingüístics, Gruber s'alinea en la posició de Goreham (Richard Goreham, *Les principes du libre choix et de la territorialité dans l'application des droits linguistiques : rapport présenté au Commissaire aux langues officielles*. Ottawa, Commissariat aux langues officielles, 1994).

³⁵ Braën, André, "L'interprétation judiciaire...", *op. cit.*, p. 390-391.

Com assenyala el jutge Dickson a *Société des Acadiens du Nouveau-Brunswick Inc. c. Association of Parents for Fairness in Education (SANB)*, poden haver-hi encavalcaments entre els drets lingüístics i els drets processals, ja que els segons depenen d'una comunicació efectiva³⁶. A desgrat d'això, la jurisprudència ha separat clarament l'aplicació de l'article 14 de la *CCDL*, relatiu al dret a intèrpret i que forma part de la secció de garanties jurídiques, del paràgraf 16(1), on hom declara, com ja he indicat més amunt, l'oficialitat i la igualtat del francès i l'anglès, a més de l'article 19(1) relatiu a l'ús de les llengües oficials als tribunals. Braën³⁷ pensa que, tot i no poder ésser considerat directament com un dret lingüístic, ja que no es refereix a l'ús de les llengües oficials, l'article 14 de la *CCDL* pot tenir una certa capacitat d'influència sobre els drets lingüístics. D'altres articles i paràgrafs de la Carta amb aquesta mateixa capacitat serien el 2(b), el 7, el 10, l'11(a), (b) i (c), el 15 i el 27. En virtut d'aquesta jurisprudència, es considera que s'ha de fer una clara diferència entre el dret d'un acusat al·lòfon a ésser assistit per un intèrpret i el de l'acusat francòfon o anglòfon en situació minoritària que té dret a un judici enterament en la seva llengua. Tot i la protecció del dret a intèrpret que consagra l'article 14 de la *CCDL* i la jurisprudència, sobretot la del Tribunal d'Apel·lació d'Ontàrio,³⁸ autors doctrinals com ara Tomkins³⁹ segueixen considerant que l'intèrpret és una barrera entre l'acusat o el testimoni i el tribunal.

Com ja s'ha dit, la *CCDL* assegura un principi d'igualtat de les dues comunitats lingüístiques oficials,⁴⁰ un principi la finalitat del qual és protegir-ne els trets culturals. Aquesta protecció es podria considerar, en termes de normalització lingüística, com una manera de promocionar l'ús d'una determinada llengua, sobretot quan aquesta és la llengua de la minoria.⁴¹ Tornem a veure com no només es tracta d'una qüestió de respecte de les garanties processals, sinó que l'objectiu n'és assolir la preservació de la cultura d'ambdues comunitats mitjançant un reconeixement dels poders públics envers aquestes minories. La igualtat ha estat consagrada per una jurisprudència de la CS que ha pogut ésser considerada per alguns autors com aleatòria⁴² abans de la sentència que fixà definitivament la seva doctrina en matèria d'ús de les llengües oficials davant la justícia: la sentència dictada pel jutge Michel Bastarache per al cas *Beaulac*.⁴³ Malgrat el respecte imposat pel la jurisdicció suprema a les disposicions de l'article 133 de l'*LC67*, el qual assegurava un mínim d'igualtat entre les dues llengües⁴⁴ en diferents àmbits com ara el parlamentari i el judicial, i malgrat un primer reconeixement a la relació indissociable entre les llengües oficials i les cultures que aquestes vehiculen a *Mahé c. Alberta*,⁴⁵ la CS havia mantingut abans *Beaulac* una visió prou restrictiva dels drets vinculats a les llengües oficials en l'àmbit judicial,⁴⁶ que consistia a considerar els drets lingüístics com a drets polítics i no pas com a drets fonamentals, la qual cosa, en virtut dels principis de garanties processals de la *common law*, deixava la llengua oficial, quan aquesta es troba en situació minoritària –és a dir el francès arreu del Canadà excepte al Quebec⁴⁷–, al mateix nivell que qualsevol altra llengua, ja que la llibertat d'ús n'estava assegurada, però no pas la d'ésser entès pel tribunal sense la mediació d'un intèrpret. Aquesta visió restrictiva dels drets lingüístics i de l'ús de les llengües oficials fou

³⁶ *Société des Acadiens du Nouveau-Brunswick Inc. c. Association of Parents for Fairness in Education*, [1986] 1 SCR 549, paràgraf 27.

³⁷ André Braën, André, "L'interprétation judiciaire des droits linguistiques au Canada et l'affaire *Beaulac*", *Revue générale de droit*, 29, Ottawa, 1998, p. 379-409.

³⁸ *R. c. Reale*, [1973] 13 C.C.C. (2d) 345 (CA Ont.), sentència confirmada per la CS a *R. c. Reale*, [1975] 2 RCS 624; *R. c. Hertrich*, [1982] 67 CCC (2d) 510 (C.A.Ont.); *R. c. Petrovic* [1984], 13 CCC (3d) 416 (CA Ont.); *Tung c. Canada* (Ministère de l'Emploi et de l'Immigration), [1991] 124 N.R. 388 (CAF); *R. c. Tran*, [1994] 2 R.C.S. 951.

³⁹ Tomkins, Alyssa, "Does *Beaulac* Reorient Judicial Bilingualism?", in Magnet, Joseph-Eliot (ed.), *Official Languages in Canada. New Essays*, Montreal, LexisNexis, 2008, p. 171-206, p. 199-200.

⁴⁰ Braën, André, "Langues, droits et institutions autonomes", *Revue du Nouvel Ontario*, 8, Sudbury, 1986, p. 29-40.

⁴¹ Gruben, Vanessa, "Language Rights in Canada: A Theoretical Approach", in Magnet, Joseph-Eliot (ed.), *Official Languages in Canada. New Essays*, Montreal, LexisNexis, 2008, p. 91-130, p. 105-106.

⁴² Pelletier, Benoît, "Bilan des droits linguistiques au Canada", *Revue du Barreau*, 55, 4, Mont-real, 1995, p. 611-659, p. 620-622.

⁴³ *R. c. Beaulac*, [1999] 1 RCS 768.

⁴⁴ *Jones c. Nouveau-Brunswick i Québec (PG) c. Blaikie* (ja esmentats); *Manitoba (PG) c. Forest*, [1979] 2 R.C.S. 1032.

⁴⁵ *Mahé c. Alberta*, [1990] 1 RCS 342, sentència relativa als drets escolars de les minories de llengua oficial.

⁴⁶ Braën, André, "L'interprétation judiciaire...", *op. cit.*, p. 388.

⁴⁷ Els tribunals quebequesos aplicaren igualment aquesta doctrina pel que fa a l'anglès. A *Pilote c. Corp. de l'Hôpital Bellechasse*, el TSQ rebutjà que l'article 133 de l'*LC67* establís un dret qualsevol a una sentència redactada en la llengua oficial d'elecció d'una de les parts: *Pilote c. Corp. de l'Hôpital Bellechasse* [1988] RJQ 380 (CSQ).

consagrada per tres sentències, conegudes com la “trilogia de 1986”⁴⁸: la ja citada *SANB, MacDonald c. Ville de Montréal (MacDonald)*⁴⁹ i *Bilodeau c. PG Manitoba (Bilodeau)*⁵⁰

En el cas concret de *MacDonald*, la CS considerà que el dret de fer servir una llengua o l'altra pels agents del sistema judicial no significava que l'usuari dels serveis judicials pogués exigir que aquests serveis s'adrecessin a ell en la seva llengua. A *SANB*, es tractava d'establir si un ciutadà del Nou Brunswick, que pot pledejar davant un tribunal en francès o anglès en virtut del paràgraf 19(2) de la *CCDL*, té dret a exigir al jutge que aquest entengui la llengua oficial emprada. En aquest cas, la CS també féu una interpretació restrictiva d'aquesta disposició, i de retruc de l'article 133 de l'*LC67*, en considerar que el dret a adreçar-se al tribunal en la seva llengua oficial no constituïa pas una obligació per als agents judicials, principalment el jutge, d'entendre aquesta llengua. Aquesta sentència deixava ben clar que l'aplicació de l'article 19 s'havia de realitzar de manera minimalista i que la seva aplicació estricta com a dret polític no conculcava els principis bàsics de procediment i les garanties processals, assegurats a altres indrets de la *CCDL*.⁵¹ El corol·lari de *MacDonald* i *SANB* era la consagració de dos tipus de drets constitucionals: d'una banda, hi havia els drets principals, vinculats als drets fonamentals; de l'altra, els drets derivats dels compromisos polítics, com ara els drets lingüístics, objecte d'una interpretació com més restrictiva millor.

La interpretació jurisprudencial consagrada per la trilogia de 1986 mostra com els drets expressats a l'article 133 de l'*LC67* i a l'article 19 de la *CCDL* són considerats per la Cort com a drets polítics derivats d'un compromís entre les dues comunitats històriques i nacionals del país i que, per tant, correspon als poders públics i als representants de la ciutadania, si s'escau, donar-hi un sentit més ampli mitjançant les mesures legislatives adients. En qualsevol cas, per a la CS les disposicions constitucionals existents no permetien pas atorgar drets lingüístics més enllà del reconeixement d'ús de les llengües establert per les lleis constitucionals. El paràgraf 15(1) de la *CCDL* estableix un principi d'igualtat de tots els ciutadans i el 16(3) d'aquesta mateixa llei fixa un objectiu de progressió vers la igualtat d'ambdues llengües oficials; tanmateix, la CS deixa ben clar que la literalitat de la llei designa el Parlament canadenc i les legislatures provincials com a dipositàries d'aquesta obligació constitucional i responsables del seu desplegament. No correspon doncs als tribunals contribuir a l'evolució de la igualtat de les dues llengües oficials de la Federació, sinó a les assemblees, sobretot a la federal, com a representants de la sobirania popular.⁵² Michel Doucet⁵³ interpreta aquesta prudència per part de la CS com una manera de no contribuir al clima de tensió existent a finals dels anys 80 durant la negociació dels Acords del Lac Meech, amb els quals el Govern conservador federal de Brian Mulroney pretenia buscar un encaix constitucional al Quebec dins de la Federació, ja que una gran part de les forces polítiques quebequeses consideraven la recent *LC82*, patrocinada per l'anterior Govern liberal de Pierre Trudeau, com un atac al caràcter federal del Canadà i a la condició del Quebec com a societat distinta.⁵⁴ La nova llei imposava un nou ordre constitucional del qual la CS n'era el dipositari, com a garant d'un nou model de relacions entre un Estat que esdevenia cada cop més central i menys federal i una província del Quebec que veia com l'antic compromís constitucional, sobre el qual s'havien basat dècades de convivència entre francòfons i anglòfons, s'esfumava.⁵⁵

⁴⁸ Doucet, Michel, “La Cour suprême du Canada et le principe de la progression vers l'égalité des droits linguistiques : un dialogue inachevé ? » in Lambert, Nicolas CG (dir.), *À l'avant-garde de la dualité. Mélanges en l'honneur de Michel Bastarache*, Cowansville, Yvon Blais, 2011, p. 281-322, p. 286-287.

⁴⁹ *MacDonald c. Ville de Montréal*, [1986] 1 RCS 460.

⁵⁰ *Bilodeau c. Manitoba (P.G.)*, [1986] 1 RCS 449.

⁵¹ Campbell, Gordon Scott, “Language, Equality and the Charter...”, *op. cit.*, p. 57-58.

⁵² Braën, André, “L'interprétation judiciaire...”, *op. cit.*, p. 390-391.

⁵³ Doucet, Michel, “La Cour suprême du Canada et le principe de la progression...”, *op. cit.*, n. 19, p. 287.

⁵⁴ L'Acord, que suposava una nova reforma constitucional, havia d'ésser votat per totes les assemblees legislatives de la Federació. En ser rebutjat pels parlaments de Manitoba i Terranova, l'Acord no s'aplicà mai. Tampoc el posterior Acord de Charlottetown, amb el qual hom pretengué buscar una altra solució al debat constitucional i que fou refusat pel poble canadenc en referèndum. El resultat en fou un altre referèndum, en aquest cas el de sobirania del Quebec el 1995.

⁵⁵ Rolla, Giancarlo, “La giustizia costituzionale in Canada e la sua influenza sul federalismo canadese”, *Quaderni costituzionali*, 2, Ferrara, 1997, p. 197-228.

Aquesta doctrina jurisprudencial es trenca amb la sentència *Beaulac*,⁵⁶ que marca una tendència doctrinal d'interpretació generosa dels drets lingüístics que hom desenvoluparà al *Dictamen de la Cort Suprema relatiu a la secessió del Quebec*⁵⁷ i a la sentència *Arsenault-Cameron et al. c. Île-du-Prince-Édouard*,⁵⁸ tot i que aquests dos textos no fan referència directa als drets lingüístics en l'àmbit judicial, però plantegen una protecció de les minories lingüístiques que és precisament la que caracteritza el sistema canadenc de dret lingüístic actual. Una causa que sí que fa referència directa als drets dels francòfons en situació minoritària en l'àmbit judicial i que segueix la doctrina *Beaulac* és *R.c. Brochu*,⁵⁹ sentència en la qual s'anul·la tot un procediment a la província anglòfona de la Saskatchewan perquè, després de nombroses peticions realitzades en virtut de l'article 530 del CP, ni el Tribunal Provincial ni el d'Apel·lació havien atès la pretensió de l'acusat de passar per un judici en francès.⁶⁰ *Beaulac* subratlla la diferència que existeix entre els drets lingüístics i els drets vinculats a les garanties processals, com ja havien fet sentències anteriors esmentades més amunt. Tanmateix, la novetat que aporta el jutge Bastarache a la seva sentència és la de la interpretació generosa dels drets lingüístics expressats a l'article 530 del CP, una visió dels drets que aparta la interpretació restrictiva formulada a *SANB* i a altres sentències de la mateixa tendència doctrinal. *Beaulac* atorga a l'acusat el dret a exigir la celebració d'un judici en la llengua oficial que aquest consideri com la seva, sempre que ho faci amb antelació suficient perquè el jutge pugui emetre un manament indicant la llengua de desenvolupament del judici. En cas de no formular la petició a temps, el paràgraf 530(4) atorga al jutge un poder discrecional per accedir a la pretensió de l'acusat a l'encaix dels "millors interessos de la justícia" (*meilleurs intérêts de la justice*),⁶¹ sempre tenint en compte que el rebuig de la petició de l'acusat ha de ser l'excepció i s'ha doncs de justificar per part del ministeri fiscal.⁶²

Aquest dret no depèn del procediment; no es tracta d'una garantia processal, sinó d'un dret substantiu que obliga els tribunals a constituir-se com a institucionalment bilingües i a procurar un judici en la seva llengua a l'acusat, sense importar les dificultats materials que se'n desprenguin⁶³. Val a dir que les autoritats han de disposar d'una infraestructura institucional adequada per poder resoldre possibles problemes de disponibilitat (absència d'estenògrafs, jutges o fiscals bilingües, canvis d'horaris...). En qualsevol cas, aquestes dificultats materials no poden constituir un obstacle al compliment d'una petició de judici en una determinada llengua oficial en aplicació de l'article 530 del CP. Bastarache indica clarament que aquesta disponibilitat no és un arranjament⁶⁴ al si d'una administració que fa servir normalment una llengua i s'adapta excepcionalment a l'ús de l'altra llengua oficial, sinó que ambdues llengües han d'ésser considerades en peu d'igualtat i, per tant, l'Administració de justícia ha de prendre les mesures necessàries per poder fer front a les exigències derivades de l'aplicació dels preceptes del CP.⁶⁵

⁵⁶ Per a una anàlisi en detall de la sentència *Beaulac*, vegeu Braën, André, "L'interprétation judiciaire...", *op. cit.*, p. 399 i següents, principalment el resum dels punts essencials que en fa a la pàgina 407.

⁵⁷ *Renvoi relatif à la sécession du Québec*, [1998] 2 RCS 217.

⁵⁸ *Arsenault-Cameron c. Île-du-Prince-Édouard*, [2000] 1 RCS 3, relatiu al dret d'ensenyament en la llengua de la minoria lingüística fora del Quebec, en aquest cas a l'Illa del Príncep Eduard, província de majoria anglòfona on existeix una comunitat francòfona històrica.

⁵⁹ *R. c. Brochu*, [1999] Saskatchewan 20766865 (Sask. CP).

⁶⁰ Dues sentències de la Cort Suprema de Nova Escòcia posteriors a *Beaulac* sobre l'obligació del jutge d'avisar l'acusat que té dret a demanar un judici en la seva llengua: *R. c. Deveaux* [1999] NSJ n° 477, 181 N.S.R. (2d) 81 (C.S.) i *R. c. MacKenzie* [2004] NSJ n° 23 (C.A.).

⁶¹ Bastarache analitza i determina precisament què s'ha d'entendre per "millors interessos de la justícia" als fonaments 36 a 44 (p. 34-38).

⁶² *R. c. Beaulac*, p. 6.

⁶³ "Le paragraphe 530(1) du Code donne à l'accusé le droit absolu à l'accès égal aux tribunaux désignés dans la langue officielle qu'il estime être la sienne, pourvu qu'il présente une demande en temps opportun. Les tribunaux saisis d'affaires criminelles sont donc tenus d'être institutionnellement bilingues afin d'assurer l'emploi égal des deux langues officielles du Canada. Il s'agit d'un droit substantiel et non d'un droit procédural auquel on peut déroger. Lorsque la demande n'est pas présentée à temps, le paragraphe 530(4) s'applique et donne au juge du procès le pouvoir discrétionnaire de faire droit à une demande s'il est convaincu que cela est dans les meilleurs intérêts de la justice", *R. c. Beaulac*, p. 4.

⁶⁴ Bastarache parla d'*accommodement*, terme molt usual en dret canadenc per fer referència a les adaptacions que de vegades l'Administració ha d'emprendre per satisfer determinades necessitats, principalment de tipus religiós, de determinats grups etnoculturals. Sobre la polèmica al voltant dels anomenats *accommodements raisonnables*, vegeu Labelle, Micheline; Icart, Jean-Claude "Lecture du débat sur les accommodements raisonnables", *Globe. Revue internationale d'études québécoises*, 10-1, Montréal, 2007, p. 121-136.

⁶⁵ *R. c. Beaulac*, fonament 39, p. 35.

És molt interessant també la definició que hom dóna a *Beaulac* del concepte de “llengua de l’acusat”,⁶⁶ el qual, en aplicació de l’article 530 del *CP* ha d’entendre’s des d’un punt de vista força subjectiu si s’atén al caràcter multicultural de la societat canadencs. Així doncs, s’ha de deixar que la persona expressi lliurement quina és la seva llengua oficial de preferència, que no ha d’ésser obligatòriament la seva llengua materna,⁶⁷ sinó la seva llengua de comunicació habitual en l’àmbit domèstic, professional o acadèmic, o la llengua que es consideri com a materna juntament amb una altra llengua no oficial, com ocorre amb els fills de parelles exògames. Amb aquesta orientació tan senzilla,⁶⁸ la sentència *Beaulac* trenca amb els vaivens jurisprudencials anteriors.⁶⁹ És així com, segons el jutge Bastarache, s’aconsegueix l’objectiu de l’article 530 del *CP*, acceptant que el sistema judicial s’ha d’adaptar a les necessitats lingüístiques de l’acusat i li hi ha de donar accés en la llengua de la seva preferència. L’ús d’aquesta llengua no respon a l’assoliment de l’equitat judicial, sinó a la correcta expressió, per part de l’acusat, de la seva identitat lingüística i cultural davant l’Administració.⁷⁰

Tota la legislació i jurisprudència esmentada fins ara dóna una idea de l’equilibri que el sistema ha volgut establir entre totes dues llengües oficials, protegint sobretot les comunitats que es troben en situació minoritària fora de llurs zones d’influència, principalment el francès fora del Quebec, però també l’anglès a la província de majoria francòfona. En l’àmbit penal, aquest objectiu està relativament salvaguardat pel dispositiu legal i jurisprudencial engegat. En altres àmbits, aquesta qüestió pot ésser més discutible, fins i tot a zones on tradicionalment han existit comunitats francòfones minoritàries, com ara a Ontàrio, on els tribunals administratius tenen problemes per fornir serveis en francès, tot i que la província disposa d’una Llei de tribunals⁷¹ que assegura el bilingüisme de les jurisdiccions dependents del Govern provincial a les zones d’influència francòfona. Incapaços de donar resposta a les demandes de la població francòfona en llur llengua, alguns tribunals estan contractant els serveis d’intèrprets,⁷² la qual cosa va contra la tendència a la igualtat entre totes dues llengües oficials expressada per la legislació i la jurisprudència canadencs.

5 Normativa d’ús de les llengües als tribunals quebequesos

Quant al context quebequès que completa la legislació federal, la jurisprudència de la CS ha perfilat la igualtat de les dues llengües oficials de la Federació pel que fa a la llibertat que tenen els justiciables de triar-ne una o altra i les obligacions sobre l’Administració de justícia derivades d’aquesta llibertat. Això no modifica, però, el caràcter del francès com a única llengua oficial del Quebec, proclamat a l’article 1 de la seva *CLF*, i la consideració del francès com a llengua prioritària de l’Administració, expressada al capítol IV de la mateixa llei (articles 14 a 29) i a les polítiques relatives a l’ús i la qualitat de la llengua francesa, tant la política general del Govern del Quebec,⁷³ com la política específica del Ministeri de Justícia.⁷⁴

L’article 9 de la *CLF* estableix que les sentències poden ésser traduïdes per l’Administració a la llengua oficial sol·licitada. No s’especifica vers quina llengua es tradueixen les sentències, ja que, si el

⁶⁶ *Ibid.*, fonaments 32 a 35, p. 32-34.

⁶⁷ Per a la demolingüística canadencs, la llengua materna és la primera llengua apresada i encara entesa i parlada en el moment de realització del cens quinquennal. Jiménez Salcedo, Juan, *Traducción-interpretación en los servicios públicos en Québec: ¿Un modelo para Andalucía?*, Sevilla, Fundación Centro de Estudios Andaluces, 2010, p. 19.

⁶⁸ “Les principes sur lesquels le droit linguistique est fondé, le fait que le droit de base est absolu, l’exigence d’égalité dans la prestation de services dans les deux langues officielles au Canada et la nature substantielle du droit indiquent tous que les Canadiens sont libres d’affirmer que l’une ou l’autre langue officielle est la leur.” *R. c. Beaulac*, fonament 34, p. 33.

⁶⁹ Principalment *R. c. Brown*, [1985] RJPQ 85-215 (CSQ) i *R. c. Lorentz-Aflalo*, [1987] RJPQ (CSQ), on hom seguí el criteri demolingüístic, conclouent que la llengua de l’acusat era la primera llengua apresada i encara parlada en el moment del judici, mentre que a *Piperno c. The Queen*, [1953] 2 SCR 292 s’havia privilegiat la llengua d’ús.

⁷⁰ *R. c. Beaulac*, p. 6.

⁷¹ *Loi sur les tribunaux judiciaires*, LRO 1990 cC 43.

⁷² Boivin, Daniel, “Le manque d’accès des justiciables francophones de l’Ontario aux tribunaux administratifs constitue-t-il une violation des règles d’égalité? Une étude de cas”, in Braën, André; Foucher, Pierre; Le Bouthillier, Yves, *Languages, Constitutionalism and Minorities – Langues, constitutionnalisme et minorités*, Markhan (On.), LexisNexis, 2006, p. 439-456, p. 439-440.

⁷³ Ministère de la Culture, *Politique gouvernementale relative à l’emploi et à la qualité de la langue française dans l’Administration*, Quebec, Gouvernement du Québec, 2011.

⁷⁴ Comité de la politique linguistique / Direction de la communication du ministère de la Justice du Québec, *Politique du ministère de la Justice relative à l’emploi et à la qualité de la langue française*, Quebec, Gouvernement du Québec, 2000.

procediment no es desenvolupa sota les prescripcions de l'article 530 del CP, el jutge té potestat per redactar la sentència en la seva llengua oficial en virtut de l'article 133 de l'LC67. En aplicació de la Directiva A-3 del Ministeri provincial de Justícia,⁷⁵ els documents redactats en la llengua original són enviats al Centre de Serveis Compartits del Quebec⁷⁶ (CSCQ), la seu del qual es troba a la ciutat de Quebec, on se'n fan les traduccions. Per a casos urgents, aquesta directiva preveu un procediment més ràpid que permet contractar un traductor-intèrpret acreditat pel Ministeri de Justícia per tal de dur a terme el treball. Les condicions d'acreditació estan fixades a la Directiva A-6 sobre traducció i interpretació judicial.⁷⁷ El cost de les traduccions és assumit per l'administració que encarrega la traducció, tal com s'especifica a l'esmentat article 9 de la CLF. Les instàncies de traducció i interpretació es financen doncs segons aquest principi, anomenat al Quebec "principi de l'utilitzador-pagador", segons el qual l'administració que encarrega una traducció o una interpretació en paga les despeses. Aquest principi s'aplica tant a les traduccions que fa el CSCQ, com als serveis d'interpretació del Palau de Justícia de Mont-real, com a qualsevol altre encàrrec d'interpretació als serveis públics al Quebec, dins o fora de l'àmbit judicial, com per exemple en l'àmbit sanitari o dels serveis socials.⁷⁸

Pel que es refereix als reglaments de procediment, només el paràgraf 77(a) del *Reglament d'enjudiciament civil*⁷⁹ del TSQ fa referència a la possibilitat per a un testimoni de declarar en qualsevol de les dues llengües oficials. La resta de reglaments aplicables a aquest tribunal no contenen cap referència lingüística, ni a la llengua d'instrucció de les causes, ni a la dels judicis, ni a la de la documentació judicial.⁸⁰ Tampoc no existeixen disposicions lingüístiques al *Reglament del Tribunal del Quebec*⁸¹ ni a la *Llei de justícia administrativa*,⁸² que regula el funcionament dels tribunals administratius de la província.

Pel que fa a l'aplicació de la legislació i la jurisprudència relativa a la igualtat d'ambdues llengües oficials en l'àmbit judicial al Quebec, la comunitat anglòfona, considerada en aquesta província com a comunitat de llengua oficial en situació minoritària, gaudeix dels mateixos drets que la comunitat francòfona i que les comunitats francòfones minoritàries –i minoritzades- fora del Quebec. Val a dir que tota la legislació provincial ha d'estar disponible en anglès, que qualsevol escrit pot ésser presentat en aquesta llengua, la qual també es pot fer servir durant les audiències, i que les sentències poden ser redactades o traduïdes a l'anglès. Aquestes disposicions també estableixen el bilingüisme del personal judicial.⁸³ Els advocats no estan obligats a parlar anglès i de fet hi ha molts bufets al Quebec, sobretot a Mont-real, especialitzats en atendre només clientela anglòfona.

⁷⁵ Directive A-3: Directive en matière de communications judiciaires.

⁷⁶ Centre de services partagés du Québec: <http://cspq.gouv.qc.ca/>

⁷⁷ Directive A-6: Services d'interprètes et paiement des frais.

⁷⁸ Sobre aquesta qüestió, vegeu: Jiménez Salcedo, Juan, *Traducción-interpretación en los servicios públicos...*, op. cit.; Hemlin, Isabelle, "Rencontre avec l'interprète, ou de l'Interculturel à trois", *Défi jeunesse*, 12-2, Mont-real, 2002, p. 9-13; Industrie Canada, *Portrait de l'interprétation en milieu social*, Ottawa, Gouvernement du Canada, 2007; Morrissette, Karine, "L'interprétariat: espace de médiation dans le contexte francophone québécois", *Ethnologies*, 27-1, Quebec, 2005, p. 307-327; Bourque, Renée, *Guide sur les services de santé et les services sociaux pour les interprètes en milieu social*, Mont-real, Services aux communautés linguistiques et ethnoculturelles, 2004; Bergeron, Gilles, "L'interprétation en milieu judiciaire", *Méta*, 47-2, Mont-real, 2002, p. 225-232; Viens, Christine et al, "L'accréditation des interprètes judiciaires au Palais de Justice de Montréal", *Méta*, 47-2, Mont-real, 2002, p. 289-293; Jiménez Salcedo, Juan, "L'interprétation judiciaire au Canada: justification jurisprudentielle et principes de base", in Jiménez Salcedo, Juan (éd.), *Vers un réseau francophone d'interprétation en milieu social* (en premsa); Jiménez Salcedo, Juan; Ribelles Hellín, Norma, "Interprétation en milieu social et justice au Québec: vers un modèle de gestion et d'habilitation des interprètes", in Esperanza Bermejo Larrea et al, *Communications et écriture : autour de la linguistique et de la littérature françaises*, Saragossa, Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2012, p. 135-142.

⁷⁹ Règlement de procédure civile, c. C-25, a. 47.

⁸⁰ Règlement en matière familiale de la Cour supérieure du Québec (c. C-25, r. 13), Règles de pratique de la Cour supérieure du district de Montréal en matière familiale (c. C-25, r. 15), Règlement de procédure de la Cour supérieure pour le district de Québec (c. C-25, r. 12).

⁸¹ Règlement de la Cour du Québec, c. C-25, r. 4.

⁸² Loi sur la justice administrative, L.R.Q., chapitre J-3.

⁸³ Bloom, Casper M., "Access to Justice in English in the Judicial District of Montréal – A Unique Experience", in Braën, André; Foucher, Pierre; Le Bouthillier, Yves, *Languages, Constitutionalism and Minorities – Langues, constitutionnalisme et minorités*, Markhan (On.), LexisNexis, 2006, p. 433- 438.

6 Accions de l'Administració per reconèixer els drets lingüístics dels anglòfons al Quebec

El Govern federal ha activat diferents procediments l'objectiu dels quals és assolir la igualtat d'ambdues llengües en l'àmbit judicial. Així, el 2002 el Ministeri de Justícia canadenc encarregà a la consultora *PGF/GTA* un estudi federal sobre la situació de l'accés als serveis judicials i jurídics en les llengües oficials⁸⁴ quan aquestes es troben en situació minoritària (anglès al Quebec i francès a la resta de províncies canadenques)⁸⁵. La finalitat d'aquest estudi era proporcionar informacions precises sobre les necessitats d'accés i les mesures a prendre a nivell federal. Quant al bilingüisme del sistema judicial quebequès, l'estudi va proposar algunes conclusions interessants:

- Pel que fa a l'aplicació de l'article 530 del *CP*, el 71% dels advocats quebequesos diuen conèixer-ne l'existència i el 60% creuen que generalment els jutges informen els justiciables que no tenen representació lletrada del dret que els assisteix en aplicació d'aquest article.
- La totalitat de les persones enquestades pensen que aconseguir serveis en anglès per part dels jutges al Quebec és senzill i que la magistratura quebequesa està en general prou oberta a la qüestió del bilingüisme, tant als jutjats penals, com als civils (sobretot en l'àmbit del dret de família), com als mercantils. L'opinió dels informants sembla, però, més prudent quan es tracta d'avaluar el grau de bilingüisme de la resta d'agents del sistema judicial quebequès, sobretot fora de Mont-real. També sembla complicat poder constituir un jurat capaç de seguir, si s'escau, la totalitat o una part del judici oral en anglès.
- Quant a l'accés a la documentació en anglès (legislació, doctrina, documentació processal, etc.), no sembla que hi hagi grans problemes, tot i que el 33% dels advocats enquestats considera que existeixen dificultats per trobar traduccions angleses de la jurisprudència dels tribunals quebequesos.
- En general, per a les províncies del cinturó bilingüe,⁸⁶ l'estudi determina que els objectius de bilingüisme potser no estan totalment assolits, però la situació és bastant millor que a la resta de províncies, on les minories francòfones poden tenir greus problemes d'accés als serveis judicials en llur llengua.

Ultra això, el Ministeri de Justícia canadenc ha muntat un grup de treball paritari entre els nivells federal i provincial per tal de millorar l'accés a la justícia dels anglòfons al Quebec i dels francòfons a la resta de províncies.⁸⁷ Gràcies a aquest acord de col·laboració, durant l'exercici 2009-2010, el Ministeri de Justícia del Quebec ingressà al Consell quebequès de la magistratura la quantitat de 90.000 dòlars canadencs en concepte de cursos d'anglès per als jutges de la província, a la qual el propi Consell n'afegí 35.000 més. Aquest finançament permeté d'organitzar formacions específiques per als jutges, inclosos cursos semiparticulars. El Consell també ha encarregat a la Universitat Bishop, universitat anglòfona la seu de la qual es troba a la ciutat quebequesa de Sherbrooke, l'organització anual d'unes jornades d'immersió lingüística en anglès de cinc dies per a petits grups i centrades en els objectius de comprensió i comunicació propis de l'exercici de la magistratura. D'altra banda, el Consell ha finançat al 65% els jutges que desitjaven assistir a una formació d'immersió organitzada pel Comissariat de la magistratura federal, òrgan que té atribuïda la competència en matèria de formació lingüística dels jutges. En no ésser aquest

⁸⁴ *État des lieux sur la situation de l'accès à la justice dans les deux langues officielles. Rapport final soumis à Justice Canada par Recherche PGF*. Ottawa, 2002 :

<http://www.justice.gc.ca/fra/pi/franc/enviro/index.html>

⁸⁵ L'estudi es féu paral·lelament en tres àmbits: d'una banda, els responsables adreçaren 358 formularis amb preguntes tancades a personal judicial (jutges, advocats, fiscals i personal auxiliar de jutjats); d'altra banda es realitzaren entrevistes semi-obertes per via telefònica i, finalment, es menaren diferents grups de discussió amb advocats d'associacions de juristes francòfons i advocats que exerceixen llur professió en anglès al Quebec. Pel que fa als advocats, els responsables de l'estudi identificaren 450 advocats que exerceixen en anglès al Quebec, 350 a Mont-real i 100 fora de l'àrea metropolitana, la majoria dels quals són de llengua materna anglesa.

⁸⁶ El cinturó bilingüe és una línia imaginària traçada pels demolingüistes i que delimita les zones geogràfiques més o menys bilingües del Canadà. Un extrem del cinturó està fixat a Ottawa (Ontàrio) i l'altre a Moncton (Nou Brunswick). El cinturó contindria doncs tres províncies: Ontàrio (majoria anglòfona amb minoria francòfona al voltant del 10% de la població), el Nou Brunswick (majoria anglòfona amb forta minoria francòfona al voltant del 30% de la població) i el Quebec (majoria francòfona que pot anar del 50% a Mont-real fins al 90% a l'exterior de l'àrea metropolitana). Fora del cinturó existeixen comunitats francòfones en situació molt minoritària, principalment a Manitoba.

⁸⁷ Comité sénatorial permanent des langues officielles, *La mise en œuvre de la partie VII de la Loi sur les langues officielles : On peut faire encore mieux*, Ottawa, Sénat du Canada, 2010, p. 33.

curs prioritari per al Consell, hom demanà als jutges interessats que assumeixin ells mateixos el 35% de les despeses. Això permeté al Consell dedicar una major part dels seus recursos a les formacions semiparticulars.⁸⁸

D'altra banda, en el context del *Full de ruta 2008-2013 per a la dualitat lingüística*, pla del Govern federal per a dotar l'Administració de procediments perquè els funcionaris siguin operatius en totes dues llengües de la Federació, s'ha fixat un seguit d'objectius relatius a la justícia. Evidentment aquests objectius es refereixen principalment a la problemàtica dels agents judicials (funcionaris i advocats) i justiciables en context francòfon minoritari, però el Govern federal, respectant la concepció de les comunitats lingüístiques que ha guiat l'acció governamental des de la proclamació de l'LC82, també dirigeix els seus esforços a treballar per l'accessibilitat dels serveis judicials als anglòfons del Quebec. El Govern federal destinarà fins al 2013 1109,8 milions de dòlars canadencs a tot el pla quinquennal, dels quals 41 per a les accions d'afavoriment de l'accés a la justícia en les dues llengües oficials⁸⁹.

7 Coneixements lingüístics dels agents de l'àmbit judicial al Quebec

Pel que fa als coneixements lingüístics dels agents judicials, es pot esmentar l'informe Gold,⁹⁰ primer estudi dedicat als coneixements d'anglès dels professionals a la ciutat de Mont-real i que es feia públic el 1995. L'informe revisava els diferents serveis judicials de la ciutat i analitzava la presència de professionals operatius en ambdues llengües.⁹¹ Hom subratllà especialment el bilingüisme dels jutges dels dos tribunals principals de la província, el TA i el TSQ, un bilingüisme que, segons el darrer informe del Col·legi d'Advocats del Quebec (2007),⁹² segueix existint, tot i que la majoria de les sentències es dicten en francès. Encara que el text de la sentència pugui ésser redactat en francès, els jutges en l'àmbit penal pronuncien oralment llurs decisions, generalment en francès i només en anglès si l'acusat ho demana. Segons el darrer informe del Col·legi d'Advocats, en alguns casos és necessària la intervenció d'un intèrpret⁹³. A l'informe s'indica que els secretaris judicials no informen els testimonis del dret que tenen a declarar en francès o anglès. La fiscalia, però, sí informa d'ofici el tribunal de quina serà la llengua de declaració del testimoni, sempre que es tracti d'un testimoni citat per l'acusació. La fiscalia també s'encarrega d'avisar si seran necessaris els serveis d'un intèrpret, les despeses del qual seran assumides pel Ministeri de Justícia quan es tracti d'un procediment penal. Aquests protocols estan molt ben integrats en la pràctica judicial diària i no solen plantejar cap mena de problema als agents judicials. Les actes dels judicis orals es redacten en francès i es poden traduir a l'anglès si el jutge en dóna l'ordre. Quant als procediments penals, els justiciables anglòfons tenen dret a la traducció de tota la documentació pertinent en aplicació de la legislació federal.

Pel que fa a la formació universitària, la divisió dels centres entre universitats anglòfones i universitats francòfones estableix, ja des del primer any, una divisió dels futurs professionals judicials, sobretot els advocats, en dos àmbits professionals diferents: un d'anglòfon i un altre de francòfon. El bijuridisme canadenc⁹⁴ tampoc no arregla les coses, ja que les formacions universitàries solen dividir-se en dret civil quebequès per una banda i *common law* per l'altra. Només dues universitats ofereixen programes

⁸⁸ Conseil de la magistrature du Québec, *Rapport d'activité 2009-2010*, Québec, CMQ, 2010, p. 17. Malauradament, les dades del bienni 2011-2012 no estan encara disponibles, però sembla poc probable que les quantitats destinades a les diferents activitats hagin estat modificades, ja que les polítiques d'accés a la justícia, tant del Consell com dels governs provincial i federal, no han canviat.

⁸⁹ Patrimoine canadien, *Feuille de route pour la dualité linguistique canadienne 2008-2013 : Agir pour l'avenir*: <http://www.pch.gc.ca/slo-ols/pubs/08-13-LDL/index-fra.cfm>

⁹⁰ Gold, Alan B., *Report of the Ad Hoc Committee on Access to Justice in the English Language in the District of Montreal*, Ottawa, Gouvernement du Canada, 1995.

⁹¹ Catherine Duff-Caron, "Affidavits Should be Drafted in English and French?", *Journal du Barreau*, 29-18, 1997 < <http://www.barreau.qc.ca/publications/journal/vol29/no18/affidavits.html>>

⁹² Comité permanent d'accès à la justice en langue anglaise, *L'accès à la justice en langue anglaise dans le district de Montréal. État de la situation*, Mont-real, Barreau de Montréal, 2007, p. 4-6.

⁹³ *Ibid.*, p. 15.

⁹⁴ El Quebec té reconegut el seu propi dret civil, d'inspiració civilista continental, ben diferent de la *common law* que s'aplica a les províncies anglòfones.

bijurídics, que no pas bilingües. La Universitat d'Ottawa proposa un programa anomenat "nacional" amb un diploma principal en dret civil o *common law* i una especialització posterior en la branca contrària del diploma principal (dret civil per als qui han cursat *common law* i vice versa). Per a totes les combinacions, els alumnes poden triar la llengua d'ensenyament, la qual cosa no afavoreix el bilingüisme, ja que un advocat anglòfon que desitgi exercir l'advocacia en dret civil en anglès no està obligat a triar les assignatures en francès. D'altra banda, la Universitat McGill, universitat anglòfona de Mont-real, disposa d'un programa de dret civil però únicament en anglès. Els llicenciats assoleixen un diploma en anglès i adquireixen al llarg de llur formació una certa competència passiva en francès (si no són francòfons) però no es pot considerar ni de bon tros que en acabar els seus estudis siguin bilingües. Aquesta en realitat no és la finalitat dels estudis proposats per la Facultat; ans al contrari, em sembla més aviat que el que pretén McGill en aquest cas es formar advocats que puguin treballar amb clientela exclusivament anglòfona, car la majoria dels programes de formació en dret a les universitats del Quebec s'imparteixen en francès.

8 Conclusió: drets lingüístics i normalització

La visió de les llengües oficials en l'àmbit judicial al Canadà ha evolucionat des d'un reconeixement eminentment retòric fins a la creació d'un veritable dispositiu legal i jurisprudencial de salvaguarda. Per mitjà de l'evolució legislativa i jurisprudencial al Canadà, hem vist com el reconeixement de drets lingüístics no és incompatible amb objectius clars de normalització lingüística com els que duu a terme des de fa dècades el Govern del Quebec. L'Administració de justícia del Quebec segueix essent una administració francòfona: el francès és la llengua de la majoria dels justiciables (sigui o no llur llengua materna), els agents judicials segueixen treballant majoritàriament en francès i aquesta llengua és la de la documentació escrita, les lleis i la jurisprudència. Tanmateix, això no és incompatible, d'una banda amb el manteniment de les garanties processals per a aquelles persones que no parlin cap de les llengües oficials, ni d'altra banda amb el respecte als drets lingüístics dels anglòfons, els quals, poden tenir accés a una administració de justícia en llur llengua.

Bibliografia

1 Lleis

Charte canadienne des droits et libertés. Partie I de la Loi constitutionnelle de 1982.

Charte de la langue française, L.R.Q., c. C-11.

Code criminel, L.R.C. (1985), ch. C-46.

Code de procédure civile, L.R.Q., c. C-25.

Loi constitutionnelle de 1867 (R-U), 30 & 31 Vict, c 3.

Loi constitutionnelle de 1982, annexe B de la Loi de 1982 sur le Canada (R-U), 1982, c 11.

Loi de 1870 sur le Manitoba, 33 Victoria, ch. 3.

Loi sur la justice administrative, L.R.Q., chapitre J-3.

Loi sur les cours municipales, L.R.Q. c. C-72.01.

Loi sur les langues officielles, L.R.C. (1985), ch. 31.

Loi sur les tribunaux judiciaires, L.R.O. 1990 c.C. 43.

Loi sur les tribunaux judiciaires, L.R.Q., chapitre T-16.

2 Règlements

Règlement de la Cour du Québec, c. C-25, r. 4.

Règlement de procédure civile, c. C-25, a. 47.

Règlement de procédure de la Cour supérieure pour le district de Québec (c. C-25, r. 12).

Règlement en matière familiale de la Cour supérieure du Québec (c. C-25, r. 13)

Règles de pratique de la Cour supérieure du district de Montréal en matière familiale (c. C-25, r. 15)

3 Directives

Directive A-3: Directive en matière de communications judiciaires.

Directive A-6: Services d'interprètes et paiement des frais.

4 Documentació oficial sobre funcionament de les administracions

Ministère de la Culture, *Politique gouvernementale relative à l'emploi et à la qualité de la langue française dans l'Administration*, Québec, Gouvernement du Québec, 2011.

Comité de la politique linguistique/ Direction de la communication du ministère de la Justice du Québec, *Politique du ministère de la Justice relative à l'emploi et à la qualité de la langue française*, Québec, Gouvernement du Québec, 2000.

---

5 Jurisprudència

- Arsenault-Cameron c. Île-du-Prince-Édouard*, [2000] 1 R.C.S. 3
- Bilodeau c. Manitoba (P.G.)*, [1986] 1 R.C.S. 449
- Cross c. Teasdale*, [1998] R.J.Q. 2587
- Jones c. P.G. Nouveau-Brunswick*, [1975] 2 R.C.S. 182
- MacDonald c. Ville de Montréal*, [1986] 1 R.C.S. 460
- Mahé c. Alberta*, [1990] 1 R.C.S. 342
- Manitoba (P.G.) c. Forest*, [1979] 2 R.C.S. 1032
- Mercure c. Saskatchewan (P.G.)*, [1988] 1 R.C.S. 234
- Nguyen c. Québec*, [2009] 3 R.C.S. 208
- Pilote c. Corp. de l'Hôpital Bellechasse* [1988] R.J.Q. 380 (C.S.Q.)
- Piperno c. The Queen*, [1953] 2 S.C.R. 292
- Québec (P.G.) c. Blaikie et autres*, [1978] C.A.Q. 351
- Québec (P.G.) c. Blaikie et autres*, [1978] C.S.Q. 37
- Québec (P.G.) c. Blaikie et autres* [1979] 2 R.C.S. 1016
- Renvoi relatif à la sécession du Québec*, [1998] 2 R.C.S. 217.
- R. c. Beaulac*, [1999] 1 R.C.S. 768
- R. c. Brochu*, [1999] Saskatchewan 20766865 (Sask. CP)
- R. c. Brown*, [1985] R.J.P.Q. 85-215 (C.S.Q.)
- R. c. Cross*, [1993] 76 C.C.C. (3d) 445
- R. c. Deveaux* [1999] N.S.J. n° 477, 181 N.S.R. (2d) 81 (C.S.)
- R. c. Lorentz-Aflalo*, [1987] R.J.P.Q. (C.S.Q.)
- R. c. MacKenzie* [2004] N.S.J. n° 23 (C.A.)
- R. c. Montour*, [1991] R.J.Q. 1470
- R. c. Murphy* (1968), 69 D.L.R. (2d) 530 (C.A.N.-B.)
- R. c. Tran*, [1994] 2 R.C.S. 951
- Société des Acadiens du Nouveau-Brunswick Inc. c. Association. of Parents for Fairness in Education*, [1986] 1 S.C.R. 549

6 Referències científiques i doctrinals

BERGERON, Gilles, "L'interprétation en milieu judiciaire", *Méta*, 47-2, Mont-real, 2002, p. 225-232.

BLOOM, Casper M., "Access to Justice in English in the Judicial District of Montréal – A Unique Experience", in Braën, André; Foucher, Pierre; Le Bouthillier, Yves, *Languages, Constitutionalism and Minorities – Langues, constitutionnalisme et minorités*, Markhan (On.), LexisNexis, 2006, p. 433- 438.

BOIVIN, Daniel, "Le manque d'accès des justiciables francophones de l'Ontario aux tribunaux administratifs constitue-t-il une violation des règles d'égalité ? Une étude de cas", in Braën, André; Foucher, Pierre; Le Bouthillier, Yves, *Languages, Constitutionalism and Minorities – Langues, constitutionnalisme et minorités*, Markhan (On.), LexisNexis, 2006, p. 439-456.

BRAËN, André, "Langues, droits et institutions autonomes", *Revue du Nouvel Ontario*, 8, Sudbury, 1986, p. 29-40.

BRAËN, André, "L'interprétation judiciaire des droits linguistiques au Canada et l'affaire *Beaulac*", *Revue générale de droit*, 29, Ottawa, 1998, p. 379-409.

CAMPBELL, Gordon Scott, "Language, Equality and the Charter: Collective Versus Individual Rights in Canada and Beyond", *National Journal of Constitutional Law*, 4, Toronto, 1993-1994, p. 29-73.

DOUCET, Michel, "La Cour suprême du Canada et le principe de la progression vers l'égalité des droits linguistiques : un dialogue inachevé ?" in Lambert, Nicolas C.G. (dir.), *À l'avant-garde de la dualité. Mélanges en l'honneur de Michel Bastarache*, Cowansville, Yvon Blais, 2011, p. 281-322.

DUFF-CARON, Catherine, "Affidavits Should be Drafted in English and French?", *Journal du Barreau*, 29-18, Montreal, 1997 < <http://www.barreau.qc.ca/publications/journal/vol29/no18/affidavits.html>>

GRUBEN, Vanessa, "Language Rights in Canada: A Theoretical Approach", in Magnet, Joseph-Eliot, *Official Languages in Canada. New Essays*, Montreal, LexisNexis, 2008, p. 91-130.

GRUBEN, Vanessa, "A Comparative Examination of Official Languages in the Judicial System: Foundational Principles", in Braën, André; Foucher, Pierre; Le Bouthillier, Yves, *Languages, Constitutionalism and Minorities – Langues, constitutionnalisme et minorités*, Markhan (On.), LexisNexis, 2006, p. 373-391.

HEMLIN, Isabelle, "Rencontre avec l'interprète, ou de l'Interculturel à trois", *Défi jeunesse*, 12-2, Montreal, 2002, p. 9-13.

JIMÉNEZ SALCEDO, Juan, "L'interprétation judiciaire au Canada: justification jurisprudentielle et principes de base", in Jiménez Salcedo, Juan (éd.), *Vers un réseau francophone d'interprétation en milieu social* (en premsa).

JIMÉNEZ SALCEDO, Juan; RIBELLES HELLÍN, Norma, "Interprétation en milieu social et justice au Québec: vers un modèle de gestion et d'habilitation des interprètes", in Esperanza Bermejo Larrea *et al*, *Communications et écritures : autour de la linguistique et de la littérature françaises*, Saragossa, Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2012, p. 135-142.

JIMÉNEZ SALCEDO, Juan, "Bijuridismo, bilingüismo y terminología jurídica en francés: el caso canadiense", *Anales de Filología Francesa*, 18, Murcia, 2010, p. 301-316.

JIMÉNEZ SALCEDO, Juan, *Traducción-interpretación en los servicios públicos en Québec: ¿Un modelo para Andalucía?*, Sevilla, Fundación Centro de Estudios Andaluces, 2010.

LABELLE, MICHELINE; ICART, Jean-Claude, "Lecture du débat sur les accommodements raisonnables", *Globe. Revue internationale d'études québécoises*, 10-1, Mont-real, 2007, p. 121-136.

MORRISSETTE, Karine, "L'interprétariat: espace de médiation dans le contexte francophone québécois", *Ethnologies*, 27-1, Quebec, 2005, p. 307-327.

PELLETIER, Benoît, "Bilan des droits linguistiques au Canada", *Revue du Barreau*, 55-4, Mont-real, 1995, p. 611-659.

PELLETIER, Benoît, “Les pouvoirs de légiférer en matière de langue après la Loi constitutionnelle de 1982”, *Les Cahiers de droit*, 25-1, Quebec, 1984, p. 227-297.

PELLETIER, Réjean; TREMBLAY, Manon, *Le parlementarisme canadien*, Quebec, Les Presses de l'Université Laval, 2009.

ROLLA, Giancarlo, “La giustizia costituzionale in Canada e la sua influenza sul federalismo canadese”, *Quaderni costituzionali*, 2, Ferrara, 1997, p. 197-228.

SOUBLIÈRE, Renée, “Les droits linguistiques en matière criminelle : où en sommes-nous depuis l'arrêt Beaulac ? Ou la fin de l'ère d'un tourment juridique éphémère”, in Braën, André; Foucher, Pierre; Le Bouthillier, Yves, *Languages, Constitutionalism and Minorities – Langues, constitutionnalisme et minorités*, Markhan (On.), LexisNexis, 2006, p. 393-432.

TOMKINS, Alyssa, “Does *Beaulac* Reorient Judicial Bilingualism?”, in Magnet, Joseph-Eliot, *Official Languages in Canada. New Essays*, Mont-real, LexisNexis, 2008, p. 171-206.

VIENS Christine *et al.*, “L'accréditation des interprètes judiciaires au Palais de Justice de Montréal”, *Méta*, 47-2, Mont-real, 2002, p. 289-293.

7 Informes

BOURQUE, Renée, *Guide sur les services de santé et les services sociaux pour les interprètes en milieu social*, Mont-real, Services aux communautés linguistiques et ethnoculturelles, 2004.

Comité permanent d'accès à la justice en langue anglaise, *L'accès à la justice en langue anglaise dans le district de Montréal. État de la situation*, Mont-real, Barreau de Montréal, 2007

Comité sénatorial permanent des langues officielles, *La mise en œuvre de la partie VII de la Loi sur les langues officielles : On peut faire encore mieux*, Ottawa, Sénat du Canada, 2010.

Conseil de la magistrature du Québec, *Rapport d'activité 2009-2010*, Quebec, CMQ, 2010.

GOLD, Alan B., *Report of the Ad Hoc Committee on Access to Justice in the English Language in the District of Montreal*, Ottawa, Government of Canada, 1995.

État des lieux sur la situation de l'accès à la justice dans les deux langues officielles. Rapport final soumis à Justice Canada par Recherche PGF. Ottawa, 2002 :
<http://www.justice.gc.ca/fra/pi/franc/enviro/index.html>

GOREHAM, Richard, *Les principes du libre choix et de la territorialité dans l'application des droits linguistiques : rapport présenté au Commissaire aux langues officielles*. Ottawa, Commissariat aux langues officielles, 1994.

Industrie Canada, *Portrait de l'interprétation en milieu social*, Ottawa, Gouvernement du Canada, 2007.

Patrimoine canadien, *Feuille de route pour la dualité linguistique canadienne 2008-2013 : Agir pour l'avenir*: <http://www.pch.gc.ca/slo-ols/pubs/08-13-LDL/index-fra.cfm>